

УДК 1:316.3 + 340.12

Калиновський Ю. Ю.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНЕ ПІДГРУНТЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статье рассматриваются сущностные характеристики правосознания украинского общества сквозь призму информационно-коммуникационного взаимодействия субъектов правоотношений. Делается вывод о том, что коммуникационные коды правосознания возникают на основе двух источников – этноментальных матриц национальной культуры и правовых ситуаций intersубъективного характера. Проанализированы характерные черты национального менталитета и их влияние на правосознание украинского общества.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные коды правосознания, архетипы коллективного бессознательного, ценностное поле правосознания, амбивалентное правосознание.

This article is devoted to the investigation of the essential characteristics of the sense of justice in Ukrainian society through the prism of IC-co-operation of legal relationshi's subjects. We draw a conclusion, that the communication codes of the sense of justice shape on the basis of two sources – ethnomental matrix of national culture and legal situations, that have intersubjective nature. In the article are analysed the characteristic feature of national mentality and its influence on the sense of justice in Ukrainian society.

Key words: IC-codes, archetype of collective unconscious, value field of sense of justice, ambivalent sense of justice.

Протягом існування людства змінювалося не лише саме право, але й засоби його фіксації, збереження та відтворення, що і становить онтогенетичну основу правосвідомості будь-якого суспільства. Важливу роль у цих процесах відіграють інформаційно-комунікативні коди, які мають, з нашої точки зору, двоїсту природу: з одного боку, це комунікативні матриці попередніх поколінь у вигляді правової історичної пам'яті, а з другого, – це конструкції, які створюють у нашу інформаційну епоху майже постійно і відтворюють та змінюють у правових ситуаціях суб'єкти правовідносин. Метою нашої статті є вивчення правосвідомості суспільства як інформаційно-комунікативної конструкції. У нашому дослідженні використано роботи Д. Дубровського, Е. Гусерля, А. Шютца, Т. Лукмана, О. Стовби, М. Фуко, Ю. Габермаса, К. Юнга, М. Цимбалюка, А. Маслоу, Д. Чижевського, А. Бароніна, А. Астаф'єва.

Вихідною евристично-методологічною позицією нашої наукової розвідки є теза про те, що інформація про право, яку сприйняло суспільство, є матеріальним тлом існуючої правосвідомості. Незважаючи на свою ідеальну природу, будь-яка форма свідомості (правосвідомості зокрема), на думку Д. І. Дубровського, має свій матеріальний носій (код). Тому просторову локалізацію має і ідеальне, яке невід'ємне від матеріального, як інформація від свого коду і взагалі як якість від субстанції. З

Калиновський Ю.Ю. **ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНЕ ПІДГРУНТЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

точки зору дослідника, явище суб'єктивної реальності перебуває у своєму коді, котрий являє собою нейродинамічну систему, що має конкретні просторові й часові якості [1, с. 100].

Отже, інформаційно-комунікативні параметри правосвідомості зароджуються в конкретній правовій ситуації, яка спонукала суб'єкта до усвідомлення своїх прав і обов'язків. Інституційно-рамкові межі комунікативної взаємодії з формальної точки зору встановлює держава за допомогою норм позитивного права. Але будь-який суб'єкт правовідносин здатен створювати власні комунікативні мережі, не опосередковані державним втручанням і обумовлені насамперед його правосвідомістю. Для визначення поля діяльності суб'єкта правовідносин у суспільстві, на нашу думку, доречно буде використати поняття «життєвий світ», яке запропонував представник комунікативної теорії Е. Гуссерль у роботі «Криза європейських наук та трансцендентальна феноменологія». У свою чергу дослідники А. Шютц та Т. Лукман зазначають, що життєвий світ повсякденності є дійсністю, яка уможливорює порозуміння людей щодо ситуації, у якій вони стикаються один з одним віч-на-віч [2, с. 75]. Такою ситуацією є і правова ситуація, яка виникає під час взаємодії двох й більше суб'єктів. З точки зору українського дослідника О. В. Стовби, правова ситуація – це простір спільного життя, котрий впорядковується на основі права і за допомогою закону, що якісно відрізняє його від простору хаотичного, необлаштованого. Вираз «на основі права» в цьому разі означає, що право є тою мірою, котра створює фундамент, основу для будь-якого можливого упорядкування ситуації. У свою чергу закон у правовій ситуації є «підручним засобом», «межовим знаком» для визначення кордонів праводомогання, встановлених на основі міри права [3, с. 11].

У цьому контексті правосвідомість суспільства є певним уявленням народу про те, як можна впорядкувати ту або іншу ситуацію, виходячи з принципів справедливості, писаного та неписаного права. Як зазначалося раніше, інформацію про право передають від покоління до покоління у вигляді певних кодів, які містяться в мові, текстах, колективній свідомості та колективному несвідомому (казки, прислів'я, фольклор). Як справедливо підкреслював М. Фуко, солідаризуючись з іншими авторами, довільні знаки мови і письма надають людям засоби володіння ідеями й передання їх іншим так само, як всезростаюче надбання відкриттів кожного сторіччя. Тому постійному розриву часу мова надає безперервність простору, а саме тою мірою, якою вона аналізує, об'єднує і роз'єднує уявлення, вона має можливість зв'язувати за допомогою часу пізнання речей. Завдяки мові безформна одноманітність простору розчленовується, в той же час, як різноманіття послідовностей об'єднується [4, с. 147].

Саме мовленнєва практика об'єднує людей у їхньому бажанні відстояти свої права, встановити належний рівень комунікативної взаємодії та бути сприйнятими в суспільстві. В таких ситуаціях виявляються глибинні коди правосвідомості, що їх відтворюють суб'єкти суспільних відносин як свідомо, так і несвідомо. Щодо цього Ю. Габермас зауважує, що для самого життєвого світу мова й культура є конститутивними. Мовець і слухач посідають тут перформативну позицію, в якій

вони ставляться один до одного як до особи (як відносини, виражені займенниками Я та Ти), що належать до інтерсуб'єктивно спільного життєвого світу. І оскільки в комунікативній дії, спрямованій на досягнення взаєморозуміння, тобто на іллокутивні цілі, люди вступають у суб'єкт-об'єктні стосунки вони перебувають, так би мовити, по той бік світу (суб'єкт-об'єктних відносин), тобто по той бік об'єктивованих відносин, відповідно до яких вони можуть здійснювати свій цілеспрямований вплив на світ (перлокутивні цілі). Звідси випливає, що, по-перше, комунікація, яка спрямована на порозуміння, здійснюється на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків і тому потребує уваги та поваги до іншого, здатності слухати й здатності говорити; по-друге, в ній здійснюється детрансценденталізація трансценденції, яка набуває поцейбічного виміру. Теорія комунікативної дії детрансценденталізує царство інтелігібельного, оскільки вона в неминучих умовах мовленнєвого акту, тобто в серцевині практики досягнення згоди як такої, відкриває ідеалізуючу силу передумання – ідеалізацій, які в повсякденних комунікативних формах аргументації постають лише наочніше. Ідеалізації, що влітаються в комунікації життєвого світу, становлять передумови раціональної комунікативної дії, отже – раціоналізації життєвого світу [5, с. 42–43].

Саме за допомогою закону та права, уявлення про які містяться в правосвідомості індивіда й суспільства, відбувається структуризація, впорядкування або раціоналізація життєво важливих для людини ситуацій. Але, з нашої точки зору, це лише верхівка айсбергу, основу якого становить колективне несвідоме, досвід (інформація) поколінь, що його накопичував той або інший народ і концентрував в архетипах несвідомого. За визначенням К. Г. Юнга, архетипи – це форми та образи, колективні за своєю природою, що наявні практично в усіх народів як складові частини міфів і являють собою автохтонні індивідуальні продукти несвідомого походження. Архетипічні мотиви виникають з архетипічних образів у людському розумі й передаються не тільки за допомогою традиції або міграції, але також за допомогою спадковості. Ця гіпотеза, на думку К. Г. Юнга, необхідна для пояснення тої ситуації, коли складні архетипічні образи можуть спонтанно відтворюватися без будь-якої традиції [6, с. 165]. Тобто архетипи є інформативно-комунікативними матрицями правосвідомості та історичної пам'яті будь-якого народу. Вони виконують роль з'єднувальної ланки між поколіннями та епохами на неусвідомленому рівні – на рівні колективного несвідомого, яке може проявлятися в різний спосіб і особливо під час загострення суспільних відносин.

Розглядаючи феномен правосвідомості українського суспільства як динамічне та незавершене явище інформаційно-комунікативної взаємодії, слід зауважити, що йому притаманна низка функцій, які підкреслюють його комунікаторсько-виховний сенс, важливий для поступального розвитку будь-якої держави. Через реалізацію гносеологічної, регулятивної, оціночної та виховної функцій правосвідомості відбувається міжсуб'єктна взаємодія в суспільстві. Український дослідник М. Цимбалюк переконаний, що криза соціологічного детермінізму змушує переглянути функції правосвідомості, серед яких, поряд з гносеологічною та регулятивною, варто належну увагу приділити оціночній функції. Саме в межах

Калиновський Ю.Ю. **ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНЕ ПІДГРУНТЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

реалізації цієї функції останні кваліфікують як справедливі чи несправедливі, своєчасні або несвоєчасні, доцільні чи недоцільні, номінальні або реальні, прогресивні чи реакційні. Разом з тим, автор зазначає, що оціночні критерії є продуктами не самої лише пізнавальної діяльності.

Недосконалість права та правопорядку суб'єкт може вбачати не тільки в логічній суперечливості правових норм чи невідповідності між об'єктивними обставинами та вимогами правових імперативів. Правові оцінки мають також низку «позагносеологічних» факторів, до яких можна віднести, скажімо, і тимчасові суспільно-психологічні настрої, і зміну парадигм правового мислення та основних регулятивних правових цінностей, а також специфіку національних, особистісних, корпоративних інтересів тощо. Тому, вивчаючи механізми функціонування та динаміки правосвідомості, постає необхідність дослідити зміст цінностей, закладених у праві, та засобів, якими вони впливають на державно-правове регулювання. З нашої точки зору, можна погодитись з думкою М. Цимбалюка про те, що першопорядковою онтологічною основою формування права як культурного феномена та його осмислення на рівні індивідуальної та суспільної свідомості є комунікація (в широкому розумінні цього поняття), оскільки саме в надрах людського спілкування, їхніх повсякденних взаємовідносин закладено відчуття й усвідомлення потреби визначити ту межу, де закінчується власна суспільна свобода та починається свобода «іншого» [7, с. 32–33].

Таким чином, за допомогою комунікативних зв'язків, що існують у суспільстві, формується своєрідне «ціннісне поле правосвідомості», у якому утворюються, функціонують та ретранслюються на різні рівні системи уявлення про право, свободу, закон, справедливість, рівність тощо. Проблема полягає в тому, що індивіди по-різному сприймають навколишній світ та вибудовують власну систему цінностей, яка може не збігатися з цінностями інших громадян, хоча загалом у будь-якому суспільстві існує загальний знаменник стереотипного «ціннісного набору», який стандартизує уявлення та прагнення людей щодо життєвих пріоритетів. Аналізуючи цінності, американський дослідник А. Маслоу пропонує таку їх ієрархію: істина, добро, краса, цільність, єдність протилежностей, життєвість, унікальність, досконалість, необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, невимушеність, гра, самодостатність [8, с. 132–133]. Ці цінності він називає найвищими. Разом з тим, необхідно зазначити, що в цій класифікації відсутня така цінність, як свобода. Це пов'язано з тим, що А. Маслоу відносить її не до найвищих, а до так званих базових цінностей. За його логікою, якщо є дві потреби, які необхідно задовольнити, то обирають більш нагальну, більш гостру, тобто «нижчу». Очікуване вельми ймовірне віддавання переваги буттєвим цінностям спирається на попередню реалізацію нижчих, більш гострих потреб, у тому числі й свободи. Отже, для переважної більшості громадян найвищі цінності (в тому числі й правові), будуть неактуальними, доки не будуть реалізовані базові потреби та цінності. Ієрархія суспільних та індивідуальних цінностей щодо права ретранслюється під час виховання, за допомогою механізмів соціалізації та комунікації від покоління до покоління, що становить аксіологічну основу суспільної й індивідуальної

правосвідомості.

Ми переконані, що визначальну роль для перебігу та якості інформаційно-комунікативних процесів, як підґрунтя правосвідомості українського суспільства, відіграють такі константи національного буття: традиції, звичаї, ментальні характеристики українства. На думку етнологів, традиції – це синхронізовані, підпорядковані національному ідеалу вірування, способи мислення, устремління, норми поведінки попередніх поколінь, котрі поділяє та відтворює сучасне покоління. Додержуючись традицій того або іншого соціального середовища, людина виражає свою солідарність та приналежність до неї, за що отримує підтримку від спільноти та відчуває себе захищеною. У кінцевому підсумку особа ідентифікує себе з певною нацією. Національна ідентифікація фактично і є тим комунікативним процесом, коли традиції поколінь стають надбанням конкретної особи. У загальному розумінні національна ідентифікація – це процес самоототожнення з нацією на основі будь-якого зв'язку, а також включення у свій власний світ й прийняття норм, цінностей та зразків цієї нації [9, с. 53]. Така інформація містить у собі ментальні характеристики та певний досвід нації (суспільства) щодо уявлень про право, законність, правопорядок. Вивчаючи правосвідомість українського суспільства, з нашої точки зору, необхідно проаналізувати характерні риси національного характеру, що дозволить отримати необхідну інформацію щодо генези праворозуміння українства. На думку фахівців, національний характер – це сума ознак, що відрізняють людей однієї національності від людей іншої національності, а також комплекс фізичних та духовних якостей, котрі є притаманними певній національній спільноті. Як зазначав свого часу відомий український дослідник Д. Чижевський у праці «Нариси з історії філософії на Україні», до характеристики національного типу існує три підходи:

- дослідження народної творчості;
- аналіз яскравих історичних епох і періодів певного народу;
- характеристика найбільш значущих, «великих», видатних представників цього народу.

Використовуючи ці підходи, він стверджував, що для українців характерні емоційність, сентиментальність, чутливість і ліризм, які виявляються в народному житті та звичаях, своєрідності українського гумору [10, с. 8].

До позитивних рис українців етнопсихолог А. С. Баронін зараховує працелюбність, гостинність, потяг до освіти, статичність у родинних відносинах, прагнення до духовного життя, повагу до дорослих, мужність, оптимізм, стремління до незалежності та універсальності. Водночас він виокремлює негативні риси національного характеру українців: схильність до анархізму, невизначеність, відособленість, мрійливість, імпульсивність, індивідуалізм [9, с. 76–77].

Для становлення демократичної правосвідомості в українському суспільстві необхідно, насамперед, подолати анархізм та відособленість – прагнення вирішити певну проблему тільки для себе і, як правило, у не правовий спосіб. Окрім цього, на нашу думку, правосвідомості українства на сучасному етапі притаманні такі негативні риси: відсутність належної поваги до права та закону, загальна орієнтація на їх невиконання, розповсюдження корупції та хабарництва на всіх соціальних

Калиновський Ю.Ю. **ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНЕ ПІДГРУНТЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

рівнях, низький рівень правової культури. Вищезначений негатив у вигляді неправових настанов буде транслюватися наступним поколінням до тих пір, доки держава не буде рішуче долати ці явища в першу чергу на інституційному рівні і не створить загальнонаціональної програми правового виховання, починаючи від школи і закінчуючи безкоштовними юридичними консультаціями для пересічних громадян. Разом з тим, необхідно зазначити, що правосвідомість українського суспільства «звикає» до демократичних норм і цінностей протягом дуже невеликого проміжку часу, що призводить до світоглядної еклектики – поєднання цінностей з протилежних політико-правових систем. Так, за переконанням вітчизняного дослідника А. О. Астаф'єва, у країнах, котрі переживають глибокі трансформаційні процеси і мали складне історичне минуле, нема чітко виражених ідеологій, а тому політичний процес і, відповідно, політична мова й риторика нагадують химерний, еклектичний «салат», де в одному не менш строкатому інформаційному полі здатні співіснувати й відтворювати ті чи інші семантичні системи, несумісні поняття, приналежні до різних політичних, ідеологічних традицій, подекуди несумісних й ворожих [11, с. 233].

Як відомо в Україні політика і право, на жаль, дуже щільно взаємодіють, а часто-густо політика визначає право, що є неприпустимим для демократичної країни. Тому, виходячи з логіки А. О. Астаф'єва, можна зробити висновок, що і політична, і правова свідомість українських громадян вражена ціннісною дезорієнтацією та відсутністю ідеалів. А саме прагнення, устремління, ідеали та настанови формують імперативне тло правосвідомості будь-якого соціуму й передаються в комунікативних актах міжсуб'єктної взаємодії. Особливо важливо мати суспільні правові ідеали для тих спільнот, котрі перебувають у процесі переходу від однієї політико-правової системи до іншої. Основними засобами ретрансляції та відтворення суспільних цінностей правосвідомості є правове виховання та правовий всеобуч. Необхідно зазначити, що в епоху глобалізації значний вплив (як позитивний, так і негативний) на ціннісне наповнення правосвідомості українського суспільства здійснюється з-за кордону за допомогою перш за все засобів масової комунікації. В цьому контексті є дуже важливим європейський вибір України, оскільки саме правові стандарти Євросоюзу уособлюють цінності демократії та правової держави. Але на сьогодні українська еліта та суспільство лише декларує європейські політико-правові стандарти, а не реалізує їх, тобто наявна інформація не переростає в комунікативну дію.

Таким чином, правосвідомість українського соціуму є різновидом інформаційно-комунікативного коду, який існує в межах національної культури та обумовлений не тільки наявною правовою ситуацією, а й архетипами несвідомого. В процесі інформаційно-комунікативної дії відбувається ретрансляція правових ідеалів, образів, настанов та прагнень, які стають надбанням правосвідомості суспільства. У свою чергу правосвідомість українства обумовлена ментально-історичним тлом та особливостями сучасного правового дискурсу у вітчизняному суспільстві. Правосвідомість українського суспільства є амбівалентною, оскільки поєднує в собі як тоталітарні, так і демократичні цінності та ідеали. Інформаційно-комунікативне підгрунття правосвідомості українського народу є багаторівневим, динамічним феноменом, який потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Дубровский Д. И. Проблема духа и тела: возможности решения. – М., 2002.
2. Schuts A., Luckmann Th. Strukturen des Lebenswelt. – Neuwied, Darmstadt, 1975.
3. Стовба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права. – Х., 2006.
4. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994.
5. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: Підручник. – К., 1999.
6. Юнг К. Г. Архетип и символ / Сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича. – М., 1991.
7. Цибалюк М. Функції правосвідомості та їх онтологічна інтерпретація // Право України. – 2006. – № 11.
8. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. – М., 1999.
9. Баронин А. С. Этническая психология. – К., 2000.
10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1983.
11. Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. – К., 2004.